

BİR ŞEHRİN EDEBİYATA YANSIYAN ACI HİKÂYESİ: MİLLİ MÜCADELEDE BURSA

*Alev SINAR**

ÖZET

Bursa'nın işgal süreci sadece tarih incelemelerine yansımamış, o ateşten günleri yaşayanların kalemleri vasıtasıyla edebiyata da aksetmiştir. Şehrin işgal öncesi durumu, işgali ve kurtuluşu doğrudan doğruya belge niteliği taşıyan komisyon raporlarından ve meclis zabıtlarından takip edilebileceği gibi gazete yazılarında, hatıralarda, hikâye, roman ve şiirlerde de yansımaları bulmuştur. Bu yazıda, Osmanlı'ya başkentlik yapmış ve Türk-İslâm kültürünü somut bir şekilde yansıtan bir şehrin Millî Mücadele içindeki acı hikâyesi edebiyatçıların gözlemlerinden yola çıkarak aktarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bursa, Millî Mücadele, İşgal, Edebiyat, Tarih.

ABSTRACT

The Painful Story of a City From The Eyes of Writers: Bursa During Turkish National War

The period of Bursa while under military occupation has not only been the subject of history but also has taken into the literature by whom who lived during that distressing period. The state of Bursa, prior to the occupation, during and after the occupation may be traced through the commission reports and assembly records as well as through newspaper articles, memories writings, stories, novels and poems. The painful story of a city that had been temporarily the capital of the Empire and reflects the Turkish-Islamic synthesis in the most efficient way, during

* Doç., Dr., Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

the Turkish National War has been tried to be told, in this writing from the eyes of writers.

Key Words: *Bursa, Turkish National War, Occupation, Literature, History.*

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki ilk başkenti olan Bursa, 8 Temmuz 1920'de İngiltere'nin fiili desteğini alan Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal sürecinde Bursa'da hafızlardan silinemeyecek acı tecrübeler yaşanmıştır. İşgalden önce, İstanbul hükümeti ve İngiltere'nin desteği ile Ahmet Anzavur'un ve pek çok soygun çetesinin tehdidi altında kalan Bursa, Millî Mücadele karşıtı Türk ve azınlıkların propagandalarının da etkisiyle "ciddi bir muharebe verilemeden" işgal edilmiştir¹. "Bursa'ya halifenin ricasıyla bölgeyi eşkiyadan temizlemek için geldiklerini"(Yüceer, 2001:80)² söyleyen Yunanlıların mezalimi hemen başlamış ve işgal karşısında önce büyük şaşkınlık ve üzüntü hissedilenler kısa sürede güçlü bir dayanışma, direnme ve mücadele içine girmişlerdir. Bursa'nın işgal süreci sadece tarih incelemelerine yansımamış, o ateşten günleri yaşayanların kalemleri vasıtasıyla edebiyata da aksetmiştir. Şehrin işgal öncesi durumu, işgali ve kurtuluşu doğrudan doğruya belge niteliği taşıyan komisyon raporlarından ve meclis zabıtlarından takip edilebileceği gibi gazete yazılarında, hatıralarda, hikâye, roman ve şiirlerde de yansımaları bulmuştur. Bu yazıda, Osmanlı'ya başkentlik yapmış ve Türk-İslâm kültürünü somut bir şekilde yansıtan bir şehrin Millî Mücadele içindeki acı hikâyesi edebiyatçıların gözlemlerinden ve bakış açılarından yola çıkarak aktarılmaya çalışılacaktır.

Bursa'nın işgal edilmesi aydınlar ve "İstanbul yanlısı hocalar"(Yüceer, 2001:80) ile azınlıkların propagandasına kanmayan halk üzerinde büyük şaşkınlık yaratır. İşgali yaşayanlardan biri olan öğretmen Erturan Uğuralp o günü 1939 yılında *Uludağ Dergisi*'nde yayımladığı bir yazıda şöyle anlatmaktadır:

¹ Bursa'nın işgali hakkında bkz. M.Ş. Eğilmez, *Millî Mücadelede Bursa*, haz. İhsan Ilgar, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1981; Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, Bursa, 1997; Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, T.C. Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bursa, 2001.

² Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Millî Mücadele dönemini anlattığı *Yaban* adlı romanında da Yunanlıların Eskişehir civarındaki bir köye uçaklardan attıkları kâğıtlarda Halifenin emriyle Anadolu'yu Mustafa Kemal'den kurtarmaya geldikleri yazılıdır. (bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1932, s.191). Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşçı* adlı romanında da halk, Anzavur'un padişahın fermanı ile geldiğine inanmaktadır.

"Bursa halkı işgalden bir gün evveline kadar nasıl bir felâketle karşı karşıya bulunduğunu bilemiyordu. O gün mütereddid adımlarla Setbaşı köprüsüne doğru ilerliyordum. Bir arkadaş yanıma sokularak "Anzavur geliyor azizim Anzavur!"³ dedi ve ilerledi. İngiliz ordusunun Mudanya'yı işgal ettiğini, Fransızlar'ın Gemlik taraflarından yürümekte olduğunu da söyleyenler vardı. Birkaç gün evvel Yunanlılar'ın Susurluk istikametinden Bursa üzerine yüklenmekte olduklarını da haber almıştık. Öyle ise ne oluyoruz, gelenler kimlerdi? (...) 8 Temmuz 1920 Perşembe günü Yunan ordusu Bursa'yı işgal etti. Memleket münevverleri Rum, Ermeni vatandaşların gayretleriyle(!) birer birer yakalanıp zindanlara tıkıldı."(Uğuralp,1939: 6-7)⁴

Yazıda, Yunanlıların işgal amacıyla değil, halifenin emir ve ricalarıyla Anadolu'yu eşkıyadan temizlemek için geldiklerini beyan ettiklerini söyleyen Erturan Uğuralp'ın verdiği bilgi Bursa'nın işgali ile ilgili atıfta bulunduğumuz araştırma kitaplarında ifade edilenlerle örtüşmektedir. Erturan Uğuralp yine konu ile ilgili kaynakları teyit ederek yerli Rum ve Ermeni çetelerinin sokak ortasında adam öldürdüklerini, Yunan kuvvetleri ile birleşerek "Türk benliğini kırmak için neler yapılmak lâzımsa hiçbirisi"nin ihmal edilmediğini belirtir. Turgut Karatal adlı bir şahıs da Bursa'nın işgal edildiği gün Belediye binasının kapısı önünde bir değnek ucuna takılmış beyaz bir bez parçasının bu faciannın sembolü olduğunu aktarır, halkın şaşkınlığından bahseder. Emekli Başkomiser Abdürrahim Yücelik de aynı bilgiyi vermektedir:

"Bursa'da bir tütün tüccarı Petro Avramidis vardı. Bu, beraberinde üç kişiyle birlikte Beşevler'de konaklayan Albay Cirolis'e gitti, şehrin teslim olduğunu bildirdi. Albay da Bursa'yı işgal ettirdi. Petro Avramidis'le bir Yunan Binbaşısı Belediye önüne geldiler. Buradakiler, balkondan beyaz bayrak sallandırmışlardı. Biz seyrediyorduk, ağlamaya başladık..."(Akkılıç, 1997: 298)

İşgalin bir diğer tanığı olan Mehmet Şimşiroğlu'nun açıklaması Abdürrahim Yücelik'in aktardıklarını tamamlayıcı boyuttadır:

"Yunan kumandan geldi, atından indi. Belediye'nin camiye bakan mermer basamaklarından yukarı çıktı. Osmanefendizade Cemil Bey orada

³ Ahmet Anzavur emekli jandarma binbaşısıdır. Bursa'yı da ele geçirmeye teşebbüs eden Anzavur, çıkardığı iç isyanlarla Millî Mücadele sırasında Ankara'ya karşı ciddi bir tehlike oluşturmuştur. Anzavur kelimesi günümüzde bu havalide "Aznavur" şeklinde gerçek anlamının dışında, "korkutucu, acı" gibi manalarda kullanılmaktadır. Çekilen ıstıraplar kelimeye yeni bir anlam yüklemiştir.

⁴ Nazım Yücelt adlı bir başka öğretmen de *Uludağ* dergisinde Erturan Uğuralp'ın yazısının yayımlandığı sayıda "Bursa Nasıl İşgal Edildi, Nasıl Kurtuldu" başlığıyla o günleri anlatır.

duruyordu. Başkaları da vardı. Belediye reisi de... Ben Cemil Bey'i çok iyi tanıdığım için onu biliyorum. Tokalaştılar. Bizim Türk bayrağını indirdiler, Yunan bayrağını çektiler. Gördüğüm şey bu. Bizim bayrak indi, Yunan bayrağı çekildi. Cemil Bey, kendisi bizzat çekti. Ondan sonra da kolkola içeri girdiler."(Akkılıç, 1997: 298)

Türk milleti için mukaddes bir şehir hüviyeti arz eden Bursa'nın düşmesi Büyük Millet Meclisi'nde hararetli münakaşalara yol açar⁵. Afyonkarahisar mebusu Şükrü Bey tarafından Garp cephesinde kolordu ve Bursa'daki kuvvetlerin (56. Tümen) kumandanı Bekir Sami Bey, Bursa valisi Hacim Muhittin Bey ve Aşir Bey'in görevlerinden niçin uzaklaştırılmadıkları ve divan-ı harbe verilmediklerine dair gensoru önergesi verilmesi bu sert tartışmaları başlatır (14.8.1920). Antalya mebusu Hamdullah Suphi, bu şahısların Bursa'dan ayrılmaları dolayısıyla cezalandırılmalarını ister. Bursa'nın düşman eline geçmesinden ötürü duyulan acıyı dile getirir:

"Bursa felâketi dolayısıyla uğramış olduğumuz ziyan o kadar müdhiştir ki, emin olabilirsiniz ki, bütün cihan nazarında Anadolu müdafaaında zavallı halkımızın bin mahrumiyetle, bin eza ile yapmış olduğu muazzam o heybetli şey, bu hezimet neticesinde zîr ü zeber olmuş ve Anadolu'da müdafaa denilen şeyin bir göz korkuluğu olduğuna dair bir zihab-ı umumi uyandırmıştır. (Baydar, 1968:103)

Meclisteki hararetli tartışmaları yatıştıran isim, Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal olur. Mustafa Kemal, askerî harekât gerektirdiği için Bekir Sami Bey'e Bursa'yı terk etmesi emrinin kendisi tarafından verildiğini belirtir. Bursa'daki Türk kuvvetleri Yunanlılara karşı koyabilecek güçte değildir. Daha zinde kuvvetlerin toplanabilmesi için geri çekilmek mecburiyeti vardır. Mustafa Kemal meseleye hisleriyle yaklaşmaz; asker olarak, strateji açısından bakar⁶.

Bursa'daki askerî kuvvetlerin yetersizliği Kemal Tahir'in *Yorgun Savaşı* adlı romanında da vurgulanmaktadır. Bursa'daki 56. tümende yeterli asker yoktur. İstanbul ve Mustafa Kemal arasında bocalayan kolordu kumandanı Yusuf İzzet Paşa ile subaylar anlaşmamaktadır. Eldeki askerler silahlarıyla geceleri kaçmaktadırlar. Eşkıya çeteleri türemektedir. Romanda, Mustafa Kemal'in emriyle orduda cehennem lakabıyla anılan Yüzbaşı Cemil, Bursa'daki kolordu karargâhını basıp Yusuf İzzet Paşa'yı Ankara'ya gönderir. Bu arada şehirde kargaşa çıkmaması için bir süre telgraf bağlantısı kesilir. Yusuf İzzet Paşa yerine Bekir Sami Bey görevlendirilir. Öte yandan halk şaşkın, kuşkulu ve tedirgindir. Bir kısmı

⁵ Bursa'nın işgaline Büyük Millet Meclisi'nin tepkisi için bkz. Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, s. 83- 87

⁶ bkz. *Nutuk*, C 2, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1987, 2. baskı, s. 619- 625

silahlanmıştır. Zenginler talana uğrama ihtimalinin dehşeti içindedir. Zenginler ve orta halliler göç etmektedirler. Orduya güven kalmamıştır. Halk ile asker birleşmezse şehri savunma imkânı yoktur. Büyük bir ümitsizlik hâkimdir. Tarihi bir roman olan *Yorgun Savaşçı*'da belirtilen bu şartlar altında Mustafa Kemal'in geri çekilme kararındaki isabet bir kere daha anlaşılmaktadır. İlhan Selçuk'un *Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı* adlı eserinde de Bursa havalisindeki örgütlenme anlatılmaktadır.

Peyami Safa'nın Millî Mücadele sırasında cephe gerisindeki medeniyet krizini ele aldığı *Sözde Kızlar* isimli romanında da Bursa'nın işgal ediliş haberinin verildiği bir sahne vardır. Bu sahnede Bursa'nın işgali ile Türk tarihinin yeni bir dönüm noktasına geldiği vurgulanır:

“Nadir'in resmî yüzünde ansızın tebessümler birikti, gözleri parladı. Genç adam, herkese ayrı ayrı kısa birer baş selâmı vererek koltuklardan birine oturdu, yüksek sesle dedi ki:

- Haberiniz var mı? Yunanlılar Bursa muntkasında taarruza geçtiler.

Mecliste bir sükût.

Nizamettin Bey, endişeli yüzünü kaldırdı:

- Evet, dedi, akşam üzeri öyle bir şayia vardı.

Nadir, gözlerine dolan ağır düşüncelerle devam etti:

-Beyoğlu'nda Yunan heyet-i askeriye binası kapısında tebliğ asılı. Memleket için tarihi saniyeler yine başladı.

Mebrure, ansızın ayağa kalktı ve Nadir'e yaklaştı:

- Affedersiniz Beyefendi, taarruz ne zaman başlamış acaba?

- Evvelki gün, öğleden evvel, saat on yirmi beşte ağır topçu harekâtı, yani tam taarruz. (Safa, 2000: 50-51)

Sevinç Çokum, Osmanlı Devleti'nin beşiği olan Söğüt'ün düşman taarruzu ve işgaline uğraması ve kurtuluşunu anlattığı *Ağustos Başağı* adlı romanında Söğüt'e yakınlığı dolayısıyla Millî Mücadele yıllarındaki Bursa'dan da bahseder. Ankara'da Meclis'in açıldığı gün, Kuva-yı Milliyeye Söğüt'ten katılmış olanların da bulunduğu askerler Bursa yoluna girmişlerdir. Her an Anzavur'un askerleriyle karşılaşma tehlikesi içinde olduklarından tedirgindirler. Ali Fuad Paşa'nın talikatıyla, bir baskına karşı temkinlidirler. Henüz Bursa, Yunan işgaline maruz kalmamıştır. Türk askerlerini Bursa halkı sevgi ve heyecanla karşılar. İnsanların neşesi adeta şehre de yansımıştır. Yazar, Osmanlı'nın izlerini bütün canlılığıyla taşıyan bu şehri şöyle tasvir eder:

“Bursa'nın güler yüzlü evleri birer ikişer belirmeğe başlamıştı. Sonra camiler, çeşmeler... Gür çınarlar... Pencereelerde karanfiller,

fesleğenler... Yol kenarlarında, pencerelerde onlara alkış tutanlar... (...) O gün Bursa'nın yüzü gülüyordu... İki ay sonra Yunan işgaline uğrayacağından habersiz... Koca çınarlar, ata yadigarı ağaçlar gülüyordu. Ve Bursa camileri o gün Kuva-yı Milliyecilerle dolup taşıyordu” (Çokum, 1993: 134-135)

Bursa’da Kuva-yı Milliye mensuplarına gösterilen sevgi bu askerlere cephede manevi güç kaynağı olur. Bu romanda cephe gerisinden de söz edilerek, cephe ile cephenin arkası arasında bağlantı kurulmuştur. Modern eserlerde işkence edebiyatıyla yetinilmediği, ıstırapların arka planı üzerinde de durulduğu görülmektedir. İki ay sonra Bursa işgal edilir. İşgal üzerine yakın kasabalardaki yerli Rumlar gerçek yüzlerini göstermeye, düşmanla işbirliği yapmaya başlarlar. İşgal, çevre köy ve kasabalardaki kadınları harekete geçirir. Kendilerinin de bir şeyler yapması gerektiğine inanırlar. Romandaki Ayşe Ana, kadınlar olmadan bu savaşın kazanılamayacağına inanmıştır. Pek çok kadına bu düşüncesini telkin eder. Onlara cephe gerisinde önemli işler yükler. Düşman Bursa ve Uşak üzerinden taarruza geçmiştir. Müftünün ifadesiyle “düşman İzmir’den Bursa’ya kadar karınca gibi”dir. Gelen haberler Yunanlıların Bursa’da çok mezalim yaptığı şeklindedir. Bu zulümler; saf, temiz kalpli, düşmana bile asla kin beslemeyen⁷, hatta zor anında cephede bile düşmanın yardımına koşan⁸ Anadolu insanını şaşkına çevirir:

⁷ *Bursa Vilâyetinde Yunan Fecayii’ndeki, gece yarısı araba bulmak bahanesiyle Yunanlıların evden çıkardığı kocasının nasıl öldürüldüğünü anlatan kadının hareketi Türk milletinin kinden ne kadar uzak olduğunu göstermektedir. Kadın Yunanlıların götürdüğü kocasını takip etmiş, bunun üzerine adamı eve geri getirmişlerdir. Kadın Yunanlılara kahve pişirmeyi teklif eder. Bu teklif, kocasının öldürülmek üzere götürüldüğünü hissetse de onu kurtarmış olmanın verdiği rahatlıkla evindeki yabancıyı misafir olarak gördüğünü ve ikramda bulunmak istediğini göstermektedir. Ancak Yunanlılar Hasanköy’ün muhtarı olan bu şahısı öldürür. Halide Edib de *Türk’ün Ateşle İmtihani*’nda bahçesinde karnı süngüyle delinmiş gebe bir kadının ölüsünü bulan bir kadının kendisine "Ama ben gene de Rumların linç edilmesine dayanamıyorum. Biz Müslümanız. İntikam ve zulüm bize yakışmaz" dediğini nakleder (Halide Edib Adivar, *Türk’ün Ateşle İmtihani*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1994, s.250).*

⁸ Reşat Nuri Güntekin’in Mehmetçik adlı romanında Çanakkale’de yaralanan ve ayağı sakat kaldığı için hastahane görevi yapan Mehmetçik’in, hasta bir İngiliz esiri hastahaneye götürürken sergilediği davranış bunun en anlamlı örneğidir. Aslında bu Mehmetçik, bütün İngilizler’e düşmandır. Eline fırsat geçse hepsini "kör işkenbeci bıçağıyla" doğrayacaktır. Ancak İngiliz esir yürüyemeyince biraz söylenir ve sakat ayağına rağmen onu sırtına alarak hastahaneye taşır ("Mehmetçik", *Hayat*, nr.13, 24 Şubat 1927, s.258- 259; *Atatürk Devri Türk Edebiyatı*, haz. Mehmet Kaplan - İnci Enginün- Zeynep Kerman-Necat Birinci - Abdullah Uçman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.426- 431; bkz. İnci Enginün, "Çanakkale Savaşı'nın Edebiyata Aksı", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, S 2,1986, T.T.K. Basımevi, İstanbul, 1987, s.121- 122

“Bursa’da kelleleri ağaçlara asarmış bunlar. Kestane ağaçlarına. Sıra sıra kelleler. (...) Ecnebi gazeteciler köylere girip çıkararak rapor tutarlarmış. Yunanlıların kaç kişiyi katlettiklerine dair... Yunanlılar bizimkilere türlü türlü işkenceler ederlermiş. Gözlerini oymaktan tut, şurasını burasını kesmeğe kadar” (Çokum, 1993:363).

Anadolu insanının bütün bu vahşetler karşısında, güvendiği, inandığı tek isim vardır: Mustafa Kemal

İşgal gazete sütunlarına da yansır. Bursa’nın işgalinden aylar önce kendilerini “Bursa’nın İslâm Kadınları” olarak tanıtan bir grup kadın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesine hassasiyetlerini gösteren bir telgraf çekmişlerdir. Bu telgraf 15 Kanun-ı Sâni 1336’da *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanmıştır. Kadınlar medeniyet âlemini “intibah”a davet etmiş ve vatanları için ölümü göze aldıklarını ifade etmişlerdir⁹. Bursa da diğer vatan toprakları gibi işgale uğrayınca, şaşkınlık ve arkasından gelen üzüntüyü gazetelerden takip edebiliriz. *Hakimiyet-i Milliye*’de çıkan “Bahtsız Bursa” adlı yazıda Edirne, Selanik ve İzmir’den sonra Bursa’nın düşman işgaline uğraması “*Türk’e verilen azapların en acısı*” olarak duyurulur. “*Bahtsız Bursa yabancı bayrakların gölgesinde sıtmal bir halde*” kurtarılmayı beklemektedir. Osman Gazi’nin türbesine Yunanlı kılıç saplamıştır¹⁰. Camiler, Yunan askerinin eğlenmek için attığı bombalarla inlemektedir. Nilüfer Sultan’ın türbesi harap bir mezarlık haline gelmiştir. Altı yüz yıl boyunca Osmanlı’nın en kudsî mabedlerini barındıran Bursa, düşman tarafından harap edilmiştir:

“*Bursa bizim ikinci Kabe’mizdi. Cedlerimiz, padişahlarımız, sanatlarımızla taşlarına, topraklarına kadar Türk olan Bursa şimdi hainlerin elinde çarmıha gerilen, bin yarasında bin sızı, sabırlı bir Mesih’den başka bir şey değil.*

Bursa ne silahlı bir şehirdi, ne de askerd. Bursa Keşiş’in eteğinde itikâfa çekilmiş vecd içinde derin bir sanatkâr, bir abiddi. Medeniyet dünyasının bizi terbiye etmek için (!) silahlandırarak memleketimize salıverdiği Yunan çocukları kim bilir ona neler yapmışlardır!

⁹ "Bursa Hanımlarının Protestoları", *Hâkimiyet-i Milliye*, Nr.1, 15 Kanun-ı Sâni 1336/1920; *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I*, haz. Mehmet Kaplan- İnci Enginün- Birol Emil-Necat Birinci-Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 203- 205

¹⁰ Türk tarihine hakaret etmek ve halkın manevî duygularını rencide etmek maksadıyla Yunan Başbakanı Eleutherios Venizelos’un oğlu Sophoklis Venizelos’un gerçekleştirdiği bu elîm hareket araştırmacılar tarafından da ifade edilmektedir. (bkz. Yılmaz Akkılıç, *Kurtuluş Savaşında Bursa*, s. 336) Ali Ekrem Bolayır “Dayanma” adlı manzumeyi, kılıç sapladığı Osman Gazi’nin mezarına dayanarak fotoğraf çektiren Sophaklis Venizelos’u sert bir dille eleştirmek üzere kaleme almıştır.

Bursa, bizden maddeten uzaklaşan Mekke'nin, Medine'nin içimizde kalan son timsaliydi”¹¹.

Bursa'nın işgali üzerine yazılmış olan en tesirli gazete yazısı Ruşen Eşref Ünaydın'a aittir. “Azim ve İman” başlıklı bu makalede tarih boyunca azim ve imanın Türklerin tek yardımcısı olduğu vurgulanır. Türk tarihinin şanlı sayfalarından örnekler verilerek bozguna uğramış millete manevi güç telkin edilir:

“Gerilere çekilirken gösterdiğimiz hârikalar, ileriye atılırken gösterdiğimiz hârikalardan hiç küçük değildir. Yenilmek, birçok millet için âr olur. Fakat yalnız bizde bir şan kaldı. Zira, üstümüze saldıranlar bir değil, bin idi. Biz de bir iken binmişiz gibi vuruştuk. Budin’de, Belgrat’ta, Eflâk ve Buğdan’da zaman zaman kararır, zedelenir gibi olan şânımız Kanije’de, Plevne’de, Edirne ve İşkodra’da, en nihayet Çanakkale’de dimdik durdu...

Anladık ki maddî hudutlarımız daralıyor; fakat ruhî hudutlarımız Yavuz ve Kanunî ülkesi kadar hâlâ engindir. Bu engin ruh, bu nihayetsiz azim, Türk milletinin sebab-i mevcudiyetidir.

Dünyanın savletleri üç yüz yılda bizi ite ite nihayet ilk gazâ yerlerine kadar getirdi. Eski büyük hârikanın menbaı olan artık ilk nüveye düştük... Bugün muharebe olan yerler, Osmanlı devleti hayatına başlarken ilk emeklediğimiz topraklardır. Söğüt, Bursa, İznik, Domaniç, Eskişehir, hatta İzmir, altı yüz yıldır, tekfurlar kırılalı, tavâif-i mülûk beyleri küçük küçük mülklerini ilk sultanlarımıza hediye edeli beri, kan rengi ve barut dumanı nedir, görmemiş, duymamış yerlerdi!.. Oralar her taarruzdan masûn Türk kucağı idi!.. İslâm’ın “Beytü’l-haremi”i de Bursa ile Eskişehir arasındaki mıntıkada idi.

Bugün Peygamber’in merkadi ile birlikte Türk milletinin mukaddes merkadleri de agyâr eline düştü. Bu ne haldir yâ Allah!..”

Manevi güç telkin etmek amacıyla geçmişten örnek gösteren Ruşen Eşref, şanlı mazi ile perişan hâl-i hâzır arasındaki farkı düşündürdükten sonra hâldeki olumsuzlukların özellikle altını çizer. Osmanlı Devleti’ni kuran padişahlarımızın kabirlerine Yunan veliahdının kılıç saplama cüreti Türk milleti adına Ruşen Eşref’i de isyan ettirmiştir. Bu menfur hadisenin unutulamayacağını o da haykırır:

“İznik’de Orhan Gazi medrese kurdurdu idi. Ziyafetinde millete yemeği kendi dağıttı, sofraların mumunu kendi yaktı idi; halbuki geçen yıl onun mezarının başı ucunda Venizelos’un veledi, hem de sandukasına dayanarak resim çektirdi. Bu iki hâtırayı bu millet unutacak mı?”

¹¹ “Bahtsız Bursa”, *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 45, 12 Temmuz 1336/ 1920; *Devrin Yazarlarının Kalemîyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I*, (309- 310) s.310

Ruşen Eşref kaybolan vatan toprakları arasında ata toprağı olarak nitelediğı Bursa'ya çok ayrı bir yer vermiş ve adeta Bursa'nın işgaline ağıt yakmıştır:

“Ya Yeşil Bursa? Kuvvetimizi ilk denediğimiz, istidâdımızı ilk gözümüzün önüne koyduğumuz o ced ve anane toprağı Bursa...”

Heyetin, Türk kuvvetinin ve Türk güzelliğinin meydana konmuş ilk sergisidir. Kıyamete kadar da öyle kalsın inşallah!

Devlet kuran Osman; ordu kuran, kale, kıta alan Orhan; mülkler zapteden, Edirne'ye de senin gibi Türk simâsı çizen Kosova şehidi Hüdâvendigâr; Yıldırım'ın oğlu, ikinci müessis, Çelebi Mehmed sende; Muradiye sende, eşsiz Yeşil Cami sende, Yeşil Türbe sende...”

Ruşen Eşref, ümitsiz gibi gözükken bu tablodan kurtulmanın tek yolu olarak azim ve imanla mücadeleyi gösterir:

“Türk beldeleri; Türk mimârisi, Türk bedâyii; Türk şerefi, Türk ananesi, Türk dini; dokuz yüz yıllık Türk himmeti yabancıya ganimet kalacak!.. Bu da mı hak?!..

Vatan, elimizde bir varlık yeri değil; gözümüzün önünde ve cephemizin ötesinde bir hasret manzarası, bir hazîn yâd kaldı!..

Biz artık böyle ellerimiz boş, gözlerimiz hasretle, ruhlarımız nekbet ve kahırla dolu mu kalacağız?..

O halde, düşmanı ezmeğe mahkûmuz!... Vatanın ötesinde duramayız, vatanın içinde bulunacağız; orada yaşayacağız!...

Bunun için ne azmimiz eksik, ne de imânımız!...”¹²

İşgal haberinin hemen ardından kaleme alınan metinlerde, asırlar boyunca barındırdığı cami ve türbeler dolayısıyla Bursa'ya kutsal bir şehir olarak bakıldığı, şehrin Osmanlı hâkimiyetinin timsali olarak görüldüğü ve bu nedenlerle düşman işgalinin Bursa söz konusu olunca çok büyük bir darbe olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Mehmet Akif'in “Bülbül” adlı şiiri de aynı duyguları taşır. Şiirin altında “*Bu manzume yazılırken Yunan istilâsı altındaki topraklarımıza hususiyle Bursa'ya dair, elîm haberler geliyordu; tedkikine de imkân yoktu*” notu bulunmaktadır. Şiirin başında Mehmet Akif tabiattan söz eder. Etraf kararmıştır ve sessizdir. Mehmet Akif'in kafasında ard arda hatıralar dolaşır. Sonra bülbüle seslenir. Eşi, yuvası, gelecekte beklediği olan bülbülün feryat etmesine anlam veremez. Özellikle de kanatları vasıtasıyla

¹² Ruşen Eşref, “Azim ve İman”, *Hâkimiyet-i Milliye*, nr. 257, 7 Ağustos 1337/1921; *Devrin Yazarlarının Kalemleriyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal II*, haz. Mehmet. Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, Necat Birinci, Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 632- 636)

beğenmediği ortamı terk edebilme vasfına sahip oluşunu hatırlatır. Feryatlar koparıp matem tutmak bülbülün değil, Türk milletinin hakkıdır. Çünkü vatan işgal altındadır. Osman Bey'in türbesinden gelen çan sesi, susan ezanlar, Yıldırım'ın mabedinden geriye kalan çökük kubbe, Orhan Bey'in kabrinin Yunan veliahdı tarafından çiğnenmesi Ruşen Eşref gibi Mehmet Akif'i de perişan eder. Ne semavî dinlere, ne ahlâka, ne insanlığa sığın bu nefret uyandırıcı hadiseyi Türklükle birlikte İslâmiyet'in yok edilmeye çalışılması olarak yorumlar. Bursa'nın başına gelen facia, feryat ve matem hakkını Türk milletine vermiştir. Ümitsizliği en büyük düşman olarak gören ve bu acı günlerde halka ümidi kaybetmeme konusunda çarpıcı ikazlarda bulunan Akif'in Bursa'nın da işgali üzerine kendini "yeis batağına" kaptırmış olması dikkat çekicidir. Akif, Bursa'nın işgalini Osmanlı'nın batışı olarak görür.

Tarık Buğra'nın *Küçük Ağa* adlı romanında da uhrevî ve tarihî bir atmosfere sahip olan Bursa'nın işgaline yer ayrılmış, Yunanlının kılıç sapladığı padişah kabirlerinden acıyla söz edilmiş ve bu elîm hadiseyi halka aktarıp millî bilinç telkin etmeye çalışan gönül adamları ile dirayetli Bursa kadınlarından bahsedilmiştir:

"Bursa'nın Yunanlılara düşmesi Türkiye'deki son durgun gölleri de bir fırtına gibi allak bullak etti. Bursa sağlam Osmanlılar için en azından İstanbul kadar değerli, fakat İstanbul'dan daha aziz idi. Bursa büyük nurun doğduğu, geliştiği ocaktı, aklın, bilginin, adaletin ve imanın fetih orduları yarattığı kuvvet kaynağı olduğu ilk payitahttı. Ve Orhan orada, Murat orada, Osman Osman... Osman orada..."

Bu yürek paralayıcı düşmenin hemen arkasından köylerde, kentlerde, hatta üç beş çadırılık yörük obalarında çırpınan, dövünen, gözleri kanlı yaş akıtan, saçı sakalına karışmış, kimi genç, kimi koca, kimi bir kaplanı iki bacağından tuttu mu ikiye ayıracak kadar yiğit, kimi çökmüş, iki büklüm olmuş bedenini taşıyamayacak kadar takatsiz, fakat hepsi de bir ateşle cayır cayır yanan gezginler görülmeye başladı.

İşte o son durgun gölleri alt üst eden bunlardı. Pis ve dünkü köle Yunan'ın Orhan'ı, Murat'ı Osman'ı cennete geçiren kabirlere yaptığı hakaretleri anlatıyor. Doğu'nun Batı haline getirilmek üzere olduğunu söylüyor, bir ilâhi kanuna saldıranlara karşı eli kolu bağlı durmanın cehennemlik suçların tek bağışlanmayanı sayılacağını en sağır gönüllere bile aşıyorlardı.

(...)

Artık yalnız eli silah tutanlar değil, beş on okka yük taşıyabilecek, bir kağının öküzlerine embel dürtebilecek çocuklar ve kadınlar da cihada akıyordu. Daha şimdiden isimler çıkmıştı ortaya; Kara Fatmalardan, Ayşe

onbaşılardan, Pembe çavuşlardan bahsediliyordu. Kadınlık ilk defa şehadet ve gaza mertebelerine ermişti.”(Buğra, 2000:141-142)

Halit Fahri Ozansoy “Bursa’da Akşam” adlı şiirinde işgal yıllarında Bursa’da ruha râşe veren bir sessizliğin hüküm sürdüğünü anlatır. Uzak asırların hatırasını, huzur içinde geçen altı yüz yılı yâd eden Bursa şimdi yas içindedir:

İçinden seziyor Bursa yasını

Uzak asırların hatırasını

Bu yaşlı günlerde Bursa’ya destek olan yegâne unsur imandır:

Sonra perde perde ezan sesleri

Bu anda bir rüzgâr gibi her yeri

İlâhi, derin bir ses dolaşıyor

Uludağ Dergisi’nde yer alan “Kurtuluş Şafakta” adlı manzumede Bursa’nın düşmesinden duyulan acı dile getirilirken, Bursa “*Şarkın en kutlu toprakları*” olarak nitelendirilir¹³.

Halide Edib Adıvar’ın “Türkiye’nin Kadınları Erzurumlu” adlı hikâyesinde Erzurum’a düşmanın girmesi üzerine tarlasını, çiftini, çubuğunu daha da hazini üç oğlunu bırakarak kaçmak zorunda kalan acılı bir anneden söz edilir¹⁴. Biçare kadın Bursa’ya yerleşmiştir. Ancak Bursa

¹³ *Uludağ (Bursa Halkevi Mecmuası) 2*. Kanun 1935, S 1, s.44- 45

¹⁴ Göçmenlere her zaman kapılarını açmış olan Bursa’ya savaştan kaçarak gelen bir başka kadının hikâyesi Müfide Ferit Tek’in “Edirne’den Bursa’ya 1” ve “Edirne’den Bursa’ya 2” adlı hikâyelerinde anlatılır. Balkan Savaşı sırasında kocası cepheye giden kadın, düşmanın Edirne’ye kadar gelmesi üzerine çocuğu ile birlikte muhacir kafilesine katılmış ve zor bir yolculuktan sonra Bursa’ya ulaşmıştır. Bütün ümitlerinin kırılmış olduğu bir anda Yeşil Türbe’ye giren kahraman, taşlarda hissettiği ruh karşısında yeniden kuvvet bulur ve mensup olduğu milletin yok olmasının mümkün olmadığını fark eder: “Karşımda Yeşil Türbe, güneşin âteşin ziyaları altında, mavi müşâşa, bütün nazik letafeti, zarif bedaiiyle parlıyordu. Muhitinin sefaleti arasında o, ne kadar yüksek, ne kadar lâhûti bir güzelliğe malikti...”

Pür ümmid, helecenlarla içeri girdim. Acaba letafeti yalnız zahiri miydi?..

Yarabbim, şükür, ümmidim beni aldatmamış, daha kapıdan çinilerin latif renkleri, hattatların bedi şekilleri, bana mütehayyir bir iftihar, mukaddes bir gurur verdi. Türk dehası bu zengin yeşil rengi, zümrütlerin kalbinden mi yoksa yaldızlı semaların derinliğinden mi almış?

Şimdi bu türbenin ilâhi sükûnetinde bütün Türklüğün sefaletini, küçüklüğünü unuttum. Gaddar muharebelerden, mütedennî insanlardan ne kadar uzağım. Burada her şey bana rida-yı ümmide bürünerek yeşil gözüktüyor. Kalbimde yalnız bir hicran var: Bütün Türkler’in bu Türk bediasını görememeleri...

Cami, türbe ile rekabet ediyor. Hayır, bu rengin mihrabı, bu çinilerin bedii renklerini ve yaldızlarını dışarıdaki mermer duvarın mütehaccir çiçeklerini ve oymalarını ve bilhassa kapının üstündeki zarif takımları, bütün bu nefis eseri vücûda getiren âli zevkli millet asla ölemez...

da işgal edilince buradan da kaçan bu anne Halide Edib için “*Türk bayrağının taşıdığı ruhunda taşıyan hicranlı bir kadındır*”¹⁵.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu *İkdam*'daki yazılarıyla Millî Mücadele'ye destek vermiştir. “*Bu yazılar yazıldığı sıralarda ne Akhisar, ne Balıkesir cephesi kalmış, ne de güzel Bursamızdan ses seda işitilir olmuştu. Hepsi düşman eline geçmiş ve Kuva-yı Milliye dediğimiz silahlı mücadele kuvvetlerimiz Eskişehir'e doğru çekilmişti*” (Karaosmanoğlu, 1986:59-60) diyen Yakup Kadri, Bursa'nın işgalinden duyduğu acıyı dile getirir ve yazılarıyla ümit telkin eder.

Yahya Kemal *İleri*, *Hakimiyet-i Milliye* ve *Tevhid-i Efkâr*'daki yazılarında işgal altındaki Bursa'dan bahseder. Bu yazılarda Bursa'nın daima İstanbul ve Edirne ile birlikte zikredildiği, imparatorluğun başkenti olmuş şehirlerin bir arada sayıldığı görülmektedir. Yahya Kemal, Türk milletinin yaşadığına delil olarak maziye ait eserleri gösterir. Bunlar arasında Bursa'daki camiler, minareler, çiniler, Kuran ciltleri, kumaş ve halılar da vardır (Beyatlı, 1992: 32, 34)¹⁶. Türk ordusu İnönü'nde kazanılan zaferle Yunanlılar'ı Bursa'ya “*paçavra gibi*” savurmuştur. Yunan kumandanı Paraskevopulos'un Bursa'ya saldırdığı günlerde Türk milleti sadece Allah'tan imdat ummuştur. Yahya Kemal, yaşamakta olan bu hazin günlerin hiçbir zaman unutulmamasını ister. Çünkü “*istikbalin kuvveti bu hatıralardadır*”(Beyatlı, 1992:78-80)¹⁷. Yunanlılar'ın Bursa'da yaptıkları mezalimi Yahya Kemal de anlatır. Bursa'dan İzmir'e kadar olan köyleri, camileri, türbeleri, kulübeleri, ihtiyarları, kadınları, çocukları, “*umran ve insan nâmına ne varsa*” ortadan kaldırmaya giriştiklerini belirtir(Beyatlı, 1992:155-157)¹⁸. Bu cephelerde tutunamayan Yunanlılar, çekilmemek için tüyleri ürperten facialara başvurmuşlardır. Yahya Kemal'e göre Yunan kralının İzmir- Edirne ve Bursa'yı elde etmesi için “*sihirkâr bir çare*” keşfetmesi gerekmektedir (Beyatlı, 1992: 172-174)¹⁹. Uşak ve Bursa cephelerinin “*muzaffer genç zabitleri*” ve “*neferler*”ine seslenen Yahya

Türk sanatının ilk ruhu büyük Çelebi Sultan'ın huzurunda rükû ederken, milletimin bir gün olup elbette eski ulviyyetini, eski büyüklüğünü bütün bu sefaletlerinden silkinmiş, yüksek, serâzâd, aradaki siyah seneleri şaşaasıyla silerek, eski büyüklüğünün mabedini yaşıyor görüyordum...

Yeşil Cami, Edirne'den hareket edeliden beri, ufk-ı hayatımda ilk parlayan yeşil, lâhûti bir şule-i ümmid olmuştu... (Sevim Büke (Müfide Ferit Tek), “Edirne'den Bursa'ya 2”, Mayıs, 1329 (*Türk Yurdu*, Yıl 3, S 5)

¹⁵ Halide Edib, “Türkiye'nin Kadınları Erzurumlu”, *Vakit*, No 1195, 6 Nisan 1921; *Kubbede Kalan Hoş Sada*, haz. İnci Enginün, Atlas Kitabevi, 1974, s. 151- 155

¹⁶ Yahya Kemal, “Eser”, *İleri*, 5 Mart 1337

¹⁷ Yahya Kemal, “Hatıraların Kuvveti”, *İleri*, 29 Nisan 1337

¹⁸ Yahya Kemal, “Nihayetin Başlangıcı”, *İleri*, 26 Mayıs 1337

¹⁹ Yahya Kemal, “Yeni Çare”, *İleri*, 2 Haziran 1337

Kemal, onların mücadelesini Osmanlı tarihine damgasını vurmuş padişah ve zaferlerle mukayese eder. Bursa'daki askerlerimizin kazanacağı zafer Kosova, Niğbolu, Varna, İstanbul, Çaldıran, Mercidâbık ve Mohaç zaferlerinden hiç farklı değildir. Hatta bu büyük zaferleri unutulmaktan kurtaracakları için “Allah ve Peygamber indinde daha makbul ve mübarektirler”. Yahya Kemal askerimize bir yandan manevi destek olurken bir yandan da onları ikaz eder. Yunanlılar yakında barışın gerçekleşeceğini empoze ederek müdafaamızı gevşetmeye, direnmenin hararetini yok etmeye çalışmaktadırlar. Bursa için mücadele edenlerin bu oyuna gelmemelerini ister (Beyatlı, 1992: 200-202)²⁰. Yunanlılar Konstantin’i Bursa’ya getirerek, Türkler’i korkutup, ümitsizliğe düşürüp, hissen perişan edebileceklerini zannetmişlerdir. Yahya Kemal, bir sene savaştıktan sonra, zaferi kazanmaya başladığımız sırada Yunan kralının ayağıımıza geldiğini ifade eder. Konstantin’in Bursa’ya girişi ona Osmanlı’nın kuruluş yıllarını hatırlatır. Yahya Kemal, kuruluş yılları Bursa’sı ile o günün Bursa’sı arasında bağlantı kurar. Türk milleti de Bursa’ya Orhan Bey ile girmiştir ama bu giriş Konstantininkinden çok farklıdır. Orhan Bey, bir destan atmosferi içinde Bursa’ya girmiştir. Konstantin’in girişi ise bir karnavala benzemektedir. Bu karnavalın mazideki “o hakiki destanı” silmesi mümkün değildir (Beyatlı, 1992: 216-218)²¹. Yahya Kemal Bursa’daki işgalin devam etmesinden duyduğu üzüntüyü yazılarında dile getirmeyi devam ettirirken (Beyatlı, 1992: 242-244; 288-291)²² diğer vilayetler gibi Bursa’nın da kurtulacağına inancı tamdır (Beyatlı, 1992: 260-263; 306-310)²³. Yazılarında bu inanç, özellikle Mustafa Kemal’e güven ve bu güvenden kaynaklanan iyimserlik hâkimdir. Bu duygularla, Bursa için mücadele edenlere de direnme gücü telkin etmeye çalışır.

Reşat Nuri Güntekin, “Tehdit” başlıklı tiyatro tekniğini kullanarak yazdığı hikâyede Bursa’nın işgalinin üçüncü günü yaşanan acılardan bir kesit yansıtılır. İki ağabeyi Yunanlıların yaptıkları haksızlığa dayanamayıp silahlı mücadeleye giren bir kadın o gün yaşadıklarını gözyaşları içinde anlatır:

“Dün sabah bir vaka oldu. Yunan askerleri aşağıda bir çiftlik basmışlar... O esnada sokakta bulunan kardeşlerim dayanamamışlar, kendileri gibi ateşli sekiz, on gençle beraber yardıma gitmişler, iki saat süngüye, makineli tüfeğe karşı küçük cep tabancalarıyla muharebe

²⁰ Yahya Kemal, “Son Oyun”, *İleri*, 23 Haziran 1337

²¹ Yahya Kemal, “Kral Karnavali”, *İleri*, 29 Haziran 1337

²² Yahya Kemal, “Düşüncelerimiz”, *Tevhid-i Efkâr*, 28 Nisan 1922; “Yine Edirne İçin”, *Tevhid-i Efkâr*, 17 Temmuz 1922

²³ Yahya Kemal, “Arslan Gerilir de Öyle Atlar”, *Tevhid-i Efkâr*, 19 Haziran 1922; “Tahattur ve Tahassüs”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Kanun-ı Sâni 1924

etmişler... Neticede bu biçarelerden bir kısmı şehit düşmüş, bir kısmı firar etmiş... Şehitlerin bir cami avlusunda teşhir edildiğini söylüyorlardı. Birçok kadınlar orada çocuğunu, kardeşini, kocasını aramağa gidiyorlardı. Arkama eski bir çarşaf giyerek ben de onların arasına katıldım.” (Güntekin, 1990: 110)

Yunan askerlerinden saklanan delikanlıların yerini, doğduğu günden beri Türklerin ekmeğini yiyen Hırsto adlı bir Rum bilmektedir ve onları Yunanlılara ihbar etmemek için ailelerine şantaj yaparak yüklü miktarda para ister. Bu parayı temin etmeye çalışan bir aile dostu da aynı günü şu cümlelerle aktarır:

“Remziye, para istemek için bildiklerimden bir zengin evine gittim... Bugün tevkif etmişler, bir başkasına uğradım, dün mağazasını basmışlar, kasasında nesi varsa almışlar. Fotoğrafçı İstrati'nin evine koştum. Birkaç arkadaşıyla beraber Havuzlu Gazino'da olduğunu söylediler. Bu sefer İstrati'yi buldum; fakat bu karışık vakitte bir para veremeyeceğini söyledi”. (Güntekin, 1990:115)

Dikmen Yıldızı isimli romanında kahramanına “Babamın yaralandığını Kütahya'da ve Bursa'nın düşüşünü Eskişehir'de haber aldık. Birisinin yarası çabuk geçti, fakat Bursa'nın acısı hâlâ kalplerimizde Nilüfer gibi çağlıyor.” (Aka Gündüz, 1990: 51) dedirten Aka Gündüz, çocuklara millî bilinç kazandırmak amacıyla kaleme aldığı *Gazi'nin Gizli Ordusu* isimli kitabında da işgal Bursa'sını öfke içeren satırlarla tasvir eder:

“Yeşil Bursa kan kırmızı bir istilâya uğramıştı.

Düşmanın her neferinde bir kunduz, her zabitinde bir sırtlan tyneti vardı.

Konuşan: kamçı... İşleyen: süngü idi.” (Aka Gündüz, 1930:8)

“İşgal ve izmihlâl senelerinde Bursa, en kara bahtlı şehirlerimizin en kapkara bahtlı şehri idi. Düşmanın en zalimi oraya düştüğü ve düşmanla çalışanların en haini oraya üştüğü için...” (Aka Gündüz, 1930: 3)

Bu metnin en çarpıcı tarafı şehri işgal eden Yunan kuvvetlerine para karşılığında hafiyelik yapan bir vatandaşa temas edilmesidir. Ne acıdır ki şehrin işgali üzerinde yapılan araştırmalarda da düşmanla işbirliği yapan yerlilerin varlığı teyit edilmektedir. Aka Gündüz, Bursa'da “*Millî Mücadelecilerin bir gizli yuvası*” olarak faaliyet gösteren “Bizim Mektep” adlı bir okuldan da söz eder²⁴. Bu okulda hem ilkokul çağındaki çocuklara millî bilinç telkin edilir hem de bu çocuklar yakın çevrelerinde şahit oldukları Yunan mezalimini öğretmenlerine rapor ederler. Bu özel okulun

²⁴ Zehra Budunç'un açtığı Bizim Mektep, “Türkiye'nin ilk özel okuludur” (Saime Yüceer, *Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919- 1938)*, s. 66)

ve kurucusu Zehra öğretmenin akıbeti yazarın *Sansaros* adlı romanında anlatılır:

“Bizim Mektep, hususi bir mektepti. Zehra Abla adında biri açmıştı. (...) Bizim Mektep, Bursa mıntıkasında kalan gizli milli mücadeleçilerin uğrağı idi. Orada toplanırlar, Ankara ile oradan yazışırlardı. İstılâ kuvvetleri bunu şöyle böyle haber almışlar ve Zehra abla aleyhine deliller toplamışlar ve bir gün kızcağızı yaka paça edip prangaya vurmuşlardı. Kurşuna dizileceğı söylendi. Sonra Girit zindanına gönderildi.”(Aka Gündüz, 1945: 151)²⁵

Sansaros'ta da Yunan işgali altındaki Bursa'da, düşmanla işbirliğine girenlerden söz edilir. Bu romandaki işbirliğinin önceki kitapta bahsedilenden çok daha hazin bir tarafı vardır. Çünkü burada dikkat çekilen husus, düşmanla beraber çalışanların resmî görevliler olduğudur. I. Dünya Savaşı'nda bacağı kaybeden bir askerin anasına verilen “*Sana söyledik hanım! Oğlunun bacağı biz kestirmedik. Ona büyük devletlerle muharebe et diyen biz değiliz.*”(Aka Gündüz, 1945: 150) cevabı ihaneti teşhir etmektedir. Romanda Yunan askerleri sorguladıkları, masumiyetine inandıkları ve şehit babasına hürmeten para verip serbest bıraktıkları çocuğa fena muamele yapan işbirlikçi resmî görevli “Türk”e tokat atarlar. Bursa'dan bir işgal manzarasını gösteren bu sahne ile yazar vatanına ihanet edeni, düşman askerinden bile daha aşağıda gördüğünü yansıtmaktadır.

İzmir'den Bursa'ya kadar düşman zulmüne uğramış Türk topraklarını dolaşan ve yapılan zulmü tespit eden Yakup Kadri, Halide Edib, Falih Rıfki ve Mehmet Asım'ın hikâyeleri, mektupları ve Yunan ordusunun sorumluluğuna dair bir incelemeden oluşan *İzmir'den Bursa'ya* adlı kitaptan Bursa'da yaşanan felâketleri de öğrenebiliriz. Falih Rıfki Uşak-Bursa yolunda gördükleri köy ve kasaba harabelerinden, cesetlerden, Bursa'daki anaların eleminden söz eder. Mehmet Asım Karacabey ahalisinin Yunan kuvvetlerinin tahliyesi sırasında kasabanın tahrip edilmesini önlemek için mevki kumandanına kaymakam vasıtasıyla müracaat ettiklerini anlatır. Bursa vilayetince yapılan resmi tahkikat neticesinde sabit olunan Yunan kumandanının cevabı, mezalimin kaçınılmazlığını açıkça göstermektedir:

²⁵ Cumhuriyet'in ilânından sonra Bursa'da Belediye Reis Muavinliği yapan Zehra Budunç, Millî Mücadele yıllarında Bursa'da Türk ordusu nâmına istihbarat görevini üstlenmiş, Yunanlılar tarafından yakalanmış, Limni'ye sürülmüş, orada türlü işkencelere maruz kalmış ve esaretten kurtulduktan sonra da istiklal madalyasıyla taltif edilmiştir (Saime Yüceer, *Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919- 1938)*, s. 74, s. 94, s. 119, s. 141143; Hacı Tonak, “Zehra Budunç; Bağımsızlık ve Çağdaşlık Savaşımında Bir Kadının Yaşamından Düşsel Kesitler”, *Bursa Defteri*, S. 1, 1999, s. 84-93)

“Ben ahalinin hayatını korumayı üzerime alamam. Ve size hiçbir surette yardım edemem. Çünkü geriden gelecek olan intikam alayıdır. Sekiz yaşından yukarı olan bütün ahaliyi imha edecektir” (Adivar ve Karaosmanoğlu: 1980: 120)²⁶..

Yunan ordusunun hedefinin köyleri yakmak ve halkı katletmek olduğuna, kumandanların, emirleri altında bulunanlara bu hususta yetki verdiklerine Bursa askerî idaresi kumandanı Çalakopolos’un *Hakikat Gazetesi*’nde yayımlanan 19 Ağustos 1922 tarih ve 4608- 19600 numaralı emri delil teşkil etmektedir:

“Askerî emir

Numara: 4608- 19600

Bursa Askerî İdare Kumandanlığı

Şimendifer hatları o civarda bulunan köyler ahali tarafından mahvolduğu görülüyor. Bu sebepten dolayı yolları mahvedenler veyahut bu namlarda bulunanlar yakalanılarak hemen mahallerinde tüfekle öldürülmesini emrediyorum. Bu hususta memurların yalnız telâkkisi kâfidir. Muhakeme edilmeksizin mahvolan yollara yakın olan köyler mahvedilecektir.

19 Ağustos 1922

Bursa Askerî Kumandanı

A. Çalakopolos ” (Adivar, 1980)

Bu emirle Bursa askerî kumandanı açıkça Türk köylerinin imhası için “Yunan şâkilerine” tam yetki vermiştir.

Yunanlılar’ın Demirtaş istasyonu civarındaki hapishaneyi ve buradaki yüzlerce esiri diri diri yaktıklarını yine Mehmet Asım belirtir. Bu dehşet verici manzara fotoğraflarla da belgelenmiştir.

Bursa’daki vahşetin sınırlarını aşan zulümleri belgeleyen bir başka eser de *Bursa Vilâyetinde Yunan Fecayii* adlı kitaptır. Kitabın yayımlanma sebebi şu satırlarla açıklanmıştır:

“Maksad; mürûr-ı zamanla düçâr-ı ziya’ olması pek tabii bulunan bu vesâik-i resmîyeyi bir kitap halinde cem’ ve telfik ile adedini çoğaltmak ve evlâd ü ahfâda ve köy mekteplerine varıncaya kadar ve kitabhane-i milliyemiz için canlı ve lâyemut bir mazlumlar ve mağdurlar tarihçesi vücuda getirmek ve nihayet düşmanın vilâyetimizde 20. asırda irtikâbından çekinmediği bihad ü hesâb vahşet ü denaetlerini ve asâr-ı tahribâtını daimi gösterir bir nüsha -i ibret hazırlamaktır” (Naraççioğlu, 1340: 31).

²⁶ Yunan kumandanına kaymakam tarafından yapılan müracaat ve kumandanın cevabı *Bursa Vilâyetinde Yunan Fecayii* adlı kitapta da anlatılmaktadır (Canib Naraççioğlu, Bursa Matbaası, Vilâyet, 1340, s.31).

Kitapta Bursa ve çevresini dolaşan komisyonun tespit ettiği mezalim, o acı tecrübeleri yaşayanların ağzından anlatılmıştır. Süngülenen, kurşunlanan, gözleri oyulup kulakları kesilen, tecavüze uğrayan insanlarımızın; yakılıp yıkılan köylerin, köprülerin, camilerin, değirmenlerin, buğday ambarlarının, hapishanenin resimleri son derece çarpıcı ve tüyler ürperticidir. Özellikle toplu katliamlar dikkati çekmektedir. Komisyon üyeleri 25 Eylül 1338’te düzenledikleri raporun sonunda Türklerin bu mezalimi hiçbir zaman unutmayacaklarını ifade ederler. Bu kitapta anlatılan akıllara durgunluk verecek derecedeki mezalim Yakup Kadri ve Halide Edib’in Millî Mücadele yıllarını konu aldıkları hikâye ve romanlarını desteklemektedir. Bu yazarlar daha çok Eskişehir, Aydın, Manisa, Uşak ve İzmir’den söz ederler. Bursa’da yaşananlar da oralardakinden pek farklı değildir.

Türk ordusunun hücumu neticesinde Bursa’daki düşman gerilemeye başlar. Sonunda Bursa’dan çekilir. Yunan işgali 11 Eylül 1922’de sona erer.

Hamdullah Suphi 12 Eylül 1922’de Büyük Millet Meclisi’nin eski binası önünde yaptığı konuşmada önce en çok sıkıntıyı çeken Anadolu kadınlarını, subayları, askerleri, işçileri selamlar. Artık Aydın, İzmir ve Bursa kurtulmuştur. Hamdullah Suphi, Bursa’nın tarihî ve uhrevî havası içinde geçen günlerini hatırlar. Camilerinde, türbelerinde geçirdiği zamanları düşünür. Bursa şimdi kurtuluşu kutlamaktadır:

“İçinde atlarımızın uyuduğu topraklarından, yeşil dumanlar gibi tüten servilikleriyle, üstüne daima bir ay ışığı vurmuş gibi bembeyaz duran minareleriyle, Bursa da şimdi bayram yapıyor.

Sabahlara kadar su sesleri içinde uyuyan Bursa, çamlarının, dede çınarlarının dallarında deniz hisiltuları eksik olmayan Bursa... İlkbahar olunca, ovalarına şafaklar devrilmiş gibi, gelincik bulutlarıyla taraf taraf kızaran, tutuşan Bursa... Şimdi gözyaşları içinde kurtuluş bayramını yapıyor”(Tanrıöver, 1987: 159).

Henüz Edirne ve İstanbul’da işgal devam etmektedir. Hamdullah Suphi, Bursa gibi Osmanlı’ya başkent olmuş bu iki şehrin de kurtulacağı günü sabırsızlıkla bekler.

Halide Edib, işgal bitince geldiği Bursa’ya girerken yaşlı bir köylü karı kocaya rastlamıştır. Adam bir eline pabuçlarını almıştır. Diğer eliyle karısının elini tutmuştur. İki çocuğu andıran bu yaşlı çift, uzun süredir köyden dışarı çıkamamanın acısını çıkarmaktadırlar:

“Bir yıldır kümese kapanmış tavuklar gibiydik. Köyden çıkamadık. (...) Dolaşmak istiyorum. İyi günler ve kötü günler, nöbet nöbet gelir. Şimdi iyi günlerdeyiz.” (Adivar, 1994: 251)

Halide Edib, bu yaşlı karı kocanın gülen gözlerini rastladığı bütün Bursalılarda görür. Halk neşesini sokağa yansıtmıştır:

“Yunan istilâsı sırasında anladım ki, bütün Bursa aynı durumdaymış. Yerliler artık sokağa fırlamış, gece yarısına kadar evlerinin önünde oturuyorlar. Bursa yaylalarının sonsuz yeşilliği ve mimarisinin eşsizliği gözleri alıyor” .” (Adivar, 1994: 251- 252)

Bursa'nın geri alınışı üzerine İstanbul'daki gazeteciler de durumu yerinde tespit maksadıyla şehre gelirler. *Renin* gazetesi muhabiri Ali Sedat faciayı yaşayanların ağzından işgali ve mücadeleyi dinlediğini, şehrin “bilâhasar” kurtulmasını hayretle karşıladığını yazmıştır. Ancak belgeler özellikle şehrin çevresindeki köy ve kasabalarda hasarın çok büyük olduğunu göstermektedir. Ali Sedat, civardaki hasardan söz etmeyerek işgal altında bulunan İstanbul halkını ümitsizliğe düşürmemek gayesiyle böyle bir ifade kullanmış olabilir. Ali Sedat, Mudanya'da Çavuş Mahallesiindeki gençlerin 450 Yunan askerini esir ettiklerini haber verir. Mudanya'dan Bursa'ya giden yol üzerinde pek çok düşman ölüsü vardır. Gazeteciler esirlerle konuşurlar. Siroz, Drama, Atina ve Yunanistan'ın diğer yerlerinden gelen bu şahısların çoğu Türkçe bilmektedir. Mezalime katılmadıklarını “sırtkan ve arsız tavırla” ifade ederler.

Gazeteciler, Belediye'nin büyük salonunda verilen ziyafete katılırlar. Bu ziyafette resmî görevlilerin yanı sıra Ruşen Eşref, Hamdullah Suphi gibi önemli isimler de vardır. Bursa'nın geri alınışından dolayı duyulan heyecanı ifade eden konuşmalar yapılır. Bursa'da bayram coşkusu yaşanmaktadır. Şehir halılar, bayraklar ve yeşilliklerle süslenmiştir. Her cadde başında tâklar yükselmiştir:

“*Bilhassa Belediye dairesi önüne rezkolanın âbide-i zafer görülmeye şâyandır. Bu tâkların bir tarafında*

Vatanın bağına düşman dayadı hançerini

Yok mudur kurtaracak baht-ı kara mâderini?

ve diğerinde

Vatanın bağına düşman dayasın hançerini

Bulunur kurtaracak baht-ı kara mâderini

beyitleri göze çarpmaktadır ²⁷. Tâkın aşağı kısmında gayet sanatkârane tertip olunmuş bir levhada Bursa'nın en mesut günü olan istihlâs tarihini bildiren “*Düşman izmihlâldedir, zafer Kemaldedir*” ibaresi menkuş.”²⁸

²⁷ Bursa'nın işgali üzerine ümitsizliğe kapılan Bursa mebusu Muhittin Baha (Pars) Namık Kemal'in bu mısralarını mecliste söyleyince Mustafa Kemal ümit telkin edici şekilde beyiti değiştirmiştir.

²⁸ Ali Sedat, “Bursa Mektubu”, *Renin*, nr. 5, 9; 18, 22 Teşrin-i Evvel 1338/ 1922; *Devrin Yazarlarının Kalemîyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal II*, (1036- 1047) s. 1043

Bursa'ya Mustafa Kemal'in de gelmesi şehirdeki heyecan ve coşkuyu daha da arttırır. Bu günlerde İstanbul'dan gelen öğretmen heyetini de halk büyük coşkuyla karşılamıştır. Hatta halktan "*İstanbul nasıl, İstanbul'un toprağından getiren var mı?*" sorusuyla Anadolu'nun asırlarca İstanbul'a duyduğu hasreti anlatmaya çalışanlar bile vardır. Öğretmenler, o sırada Bursa'da bulunan Mustafa Kemal'i de ziyaret ederler. Ertesi gün Setbaşı'ndaki Türk Ocağı resmî olarak açılır²⁹.

Aka Gündüz de *Bir Şoförün Gizli Defteri* isimli romanında Mustafa Kemal'in Bursa'ya girişinden heyecanla söz eder:

"Gazi'nin Bursa'ya ilk girişini seyrettim. Bu, bende feci, elîm bir hatıra uyandırdı. Birkaç sene evvel Franşe Despre adında bir Fransız kakavani da İstanbul'a şatafatla girmişti. O girişle bu giriş, hayalimde karşılaştı. Yahudi palelerinin bile alay ettikleri o girişle, cihanın parmak ısıracağı bu giriş arasındaki fark ne azametliydi!" (Aka Gündüz, 1943: 157). Bir Şoförün Gizli Defteri'nde sadece Bursa'nın bu ateşten günlerinin değil Türk tarihinin dönüm noktalarından biri olan ve Doğu Trakya'da yeniden Türk hâkimiyetinin yerleşmesi anlamına gelen Mudanya Mütarekesi görüşmeleri de anlatılır. 3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan Mudanya müzakerelerinin şahidi olan yazar, gözlemlerini zaman zaman hamasi bir tonla aktarır. Aka Gündüz bir yandan Türk milletinin mensubu olarak hissettiği büyük gururu ifade ederken diğer yandan da tek başına Mudanya Mütarekesi'nin bile sanatçılar için malzeme teşkil ettiğine dikkat çeker. Bugün baskısı yapılmadığı için ilgilenenlerin ancak birkaç kütüphanede bulabileceği bu romanda Aka Gündüz'ün gözlem ve duygularını, anlattığı bu satırları olduğu gibi alıyorum:

"Mudanya Konferansı'nda buldum.

"Mudanya Konferansı dünyayı heyecana vermişti; fakat şairimizi, edibimizi ve ressamımızı hayır!

Mudanya Konferansı'nın mânâsı için büyük bir Yunan şairi, büyük bir şaheser yazdı: fakat şairimiz, edibimiz ve ressamımız hayır!

Mudanya Konferansı'nın cihanşümül heyecanı içinde ben dört büyük heyecan geçirdim. Bunları tarih şairimizden, edibimizden ve ressamımızdan hiçbir vakit dinlemeyecektir; bari benden bu şoför parçasından iki satırlık olsun dinlesin.

Konferansın kurulduğu yalının deniz üzerinde geniş bir taraçası vardı. İsmet Paşa, dünya gazetecilerini, ajansçıları burada kabul eder ve onları burada hayretten hayrete düşürürdü.

²⁹ bkz. Ali Sedat, "Muallimler Heyeti Bursa'da", *Renin*, nr.19, 1 Teşrin-i Sâni 1338/ 1922; *Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal II*, s. 1069- 1074

Taraçanın binaya bitiştiği sağ köşesinde denize inen iki basamaklı taştan bir sandal merdiveni görünüyordu. Bu bir karışık yerde muhafaza kıtaatına mensup, başı çelik miğferli, silahlı, süngülü bir Mehmet nöbet beklerdi. Mehmet'in sırtı daima binaya ve gözleri daima denize doğru...

Bir Fransız zabiti ile ecnebi gazeteciler Mehmet'e baktılar, baktılar ve burada bir nöbetçinin bulunmasına hiçbir mânâ vermediler. Merak ettiler, bir tercüman vasıtası ile Mehmet'le şöyle konuştular:

-Burada ne yapıyorsun asker arkadaş?

-Nöbet bekliyorum.

-Vazifen nedir bu küçük yerde?

Mehmet kolunu denize uzattı. İngiliz zırhlılarını göstererek:

-Bunları gözetliyorum.

-Onlara karşı ne yapacaksın?

-Eğer buraya karşı bir tecavüze kalkıştırlarsa def edeceğim!

Bir tek Mehmet ve bir sürü zırhlı!

Fakat bu bir tek Mehmet'in bin sürü zırhlıdan daha müthiş bir kuvveti vardı.

Bütün oradakiler derin bir hayranlıkla birbirine baktılar. Fransız zabiti sapsarı kesilmişti, titrek bir sesle söyledi:

- Bu asker, her yerde ve her zaman muzafferdir.

Ben dayanamadım, yarım yamalak Fransızcamla onlara bir asker fazileti gösterdim, dedim ki:

- Verdun'daki asker de buna benzer.³⁰

Zabit, Verdun ismini ve ona ait bu fikri benim ağzımdan işitir işitmez elini omzuma koydu, sesinde bir okyanus heyecanı vardı:

- Efendi, dedi. Bu askeri Verdun'dakiler kadar takdis ederim...

Fakat şairimizin, edibimizin ve ressamımızın bu askerden haberi olmadı.

İkinci heyecanım, tarihten üstündür:

Aynı taraçada dünya muharrirleri ve ajansçıları İsmet Paşa'nın etrafını aldılar. İngiliz Royter Ajansı'nın muhabiri mahsus Paşayı müşkül bir mevkie düşürmek kasdı ile söze başladı:

- Ekselans! Hepimiz namına bir tek sual soracağım.

- Sizi dinliyorum efendi.

³⁰ I. Dünya Savaşı'nda belirleyici rol oynayan Verdun'u Fransızlar 1917 tarihinde Alman işgalinden kurtarmışlardır.

- Üç yüz binlik bir orduyu mağlup ettiniz. Pek azı kaçabildi. Aldığınız esirlerin adedi ile Anadolu'dan kaçamayanların adedini mukayese ediyorum, arada pek büyük bir fark buluyorum... Bunlar ne oldu?

İsmet Paşa, onları kılıçtan geçirdik, temizledik, mahvettik, gömdük, yok ettik gibi bir cevap verebilirdi. Fakat vermedi. Böyle zamanlarda - ki Mudanya Konferansı'nda da çok gördük- yaptığı gibi işitmezlikten geldi. Muhabire sualini tekrar ettirdi. İngiliz ikinci defa sorarken, o cevabını hazırladı ve şunları söyledi:

- Evet. Haklı bir mukayese, haklı bir düşünüş, haklı bir sual. Fakat cevabı gayet basittir efendi. Biz çok çetin bir taarruza geçtik. Düşman da bizden daha az çetin değildi. Şiddetli ve yiğitçe bir harp kabul etti. Mükemmel dövüştü. Fakat bizim süngülerimiz ve topçularımız müspet ve isabetli harekâta fazla alışık oldukları için hepsi topçumuzun keskin ateşi altında eridiler...

İngiliz'den maada orada bulunanların hepsi manalı manalı gülümsediler. Ben az kalsın Paşa'nın boynuna sarılıp ağzını şap diye öpecektim. Bereket versin askerî disiplin aklıma geldi de kendimi zor tuttum. Yalnız içimden:

- Ah, dedim. Şimdi burada bir şair, bir edip, bir ressam olsaydı da bu cevabı sembolizmden, dadaizmden bir kaftiyeye, fütürizmden bir çizgiye çekseydi... Fakat kimsecikler yoktu. Yalnız bir görünmez tarih, bir İsmet Paşa ve bir şoför parçası vardı...

Üçüncü heyecanımı güneşten aldım:

Konferansın son celsesi.

Büyük bir ahitname imzalanacak.

Akşamdan başlayan müzakere devam etti, bitti, parafe edildi, suretle mukabeleden geçti. Müzakere salonunda kimler vardı? Bunu tarih bilmelidir.

Müzakere salonunda zabitler, şoförler, emirberler, ahali, bakkal, manav çırağı, kundura boyacısı, bezzaz, belediye reisi, konu komşu, mızıkacı, gazeteci, ajansçı ve bir beldenin her meslekten adamı vardı!

Çıt yok!

Nefesler bile sanki durmuş! muş!

Büyük pencereden mordan tırşeye, tırşeden sarıya, sarıdan pembeye geçen bir güneş doğuyor... Bu dekorun önünde:

Şişman İngiliz miralayı mosmor.

*General Harington*³¹ sapsarı.
*İtalyan Generali*³² yosyorgun.
*Fransız Generali*³³ keskederli.
*Mösyö Franklen Büyyon*³⁴ mesmeraklı.
Ve İsmet Paşa sapsağlam...
Hafif bir kâğıt hışurtısı.
İmzalanmaya başlandı.
İmzalama devam ediyor.
Franklen Büyyon mürekkepli kalemini İsmet Paşa'ya uzatıyor.
Paşa onunla bir surete imza edip iade etti.
İsmet Paşa'nın elinde yeşil kemik saplı, teneke uçlu, yirmi paralık bir kalem. Bununla imza ediyor.
İmza bitti.
Aka Gündüz, Paşa'nın gözlerine baktı.
Paşa bu bakışı derhal anladı:
Kalemi Aka'ya uzatıp hediye etti.
O da fotoğraf makinesini uzattı. Paşa yine anladı:
Yumruğunu uzattı ve Aka, o yumruğun fotoğrafını çekti.
Ah bir şair! dedim. Ah bir edip! diye yandım, ah bir ressam diye içimi çektim.
(...)
Dördüncü heyecanımı bir şampanya sesi ile bir bando sesi arasında buldum.
Başta Franklen Büyyon, hepimiz ve hepimiz şampanyalanıyoruz.
Küçük bir bakkal çırağı ihtirazlı bir hareketle İsmet Paşa'nın arkasına sokuluyor, parmaklarını ceketine hafifçe sürüyor ve sonra dudaklarına götürüyor.
Yaşlıca bir adam başını eğip Paşa'nın profiline uzun uzun bakıyor.
Ben yine sıçrayıp boynuna sarılacağım ama, ah şu disiplin!
Derken muhafız kıtasının bandosu başladı.

³¹ General Harington, Mudanya müzakerelerinde İngiltere temsilcisidir.

³² Mudanya müzakerelerinde İtalya temsilcisi General Mombelli'dir.

³³ Mudanya müzakerelerinde Fransa temsilcisi General Charpy'dir.

³⁴ Franklin Boillon, Mudanya müzakerelerine zemim hazırlamak için ülkemize gelen Fransız elçidir.

Hepimiz cadde üzerindeki merdiven sahanlığındayız. Millet hıncahınç!

Franklen Büyüyon, bando şefine rica ediyor:

- Bir çiftetelli!

Bando çiftetelliye girdi ve Franklen Büyüyon dans oryantalden bozma bir çiftetelli oynamaya başladı.

Ve.....

Ve General Harington, omuzları ve avuçlarıyla tempo tuttu.

Ve.....

Ve küçük Asya'nın ortasında başlayan harp, Büyük Avrupa'ya Mudanya'nın ortasında çiftetelli oynayarak bitti.

Şair! Çok talihsizsin: Yetişemedin bu ahenge...

Edip! Pek bahtı karasın: Göremedin bu tempoyu...

Ressam! Yol saçını: Çizemedin bu manzarayı..." (Aka Gündüz, 1943: 158-161)

Vatanımızın diğer şehirleri gibi Bursa'da da işgal yıllarında hafızalardan asla silinemeyecek feci tecrübeler yaşanmıştır. Ancak bu şehirdeki mezalim tarih incelemelerinin dışında konuyla özel olarak ilgilenenlerin ulaşabilecekleri gazete sütunlarındaki yazılarda ve sınırlı sayıdaki edebî eserde karşımıza çıkmaktadır. Oysa o dönemin canlı tanıklarından bir olan Aka Gündüz'ün de işaret ettiği gibi sanatçılarımız için burada yaşananlar zengin bir malzeme teşkil etmektedir. Tarih bilimi Millî Mücadele dönemi ile ilgili çalışmalar konusunda üzerine düşen görevi başarıyla yerine getirmekte ve yakın tarihimizin bu acı günlerini sürekli incelemektedir. Ancak tarih kitapları sıradan okuyucunun tercihleri içinde ön sıralarda yer almaz. Tarihi canlı tutma, halka aktararak tarih bilinci ve kıssadan hisse verme görevi sanatçılara aittir. Roman, hikâye, tiyatro eserlerinde; halk üzerinde daha etkili olan sinema ve televizyon çalışmalarında; plastik sanatlarda, geleceğin daha sağlıklı olabilmesi için geçmişini asla unutmamak gerektiğini hatırlayarak, ateş içinde geçen o günleri canlı tutacak bu malzemenin kullanılmasını diliyorum.

KAYNAKLAR

- ADIVAR H. E. (1994) *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Atlas Kitabevi, İstanbul.
- ADIVAR H. E. (1974) *Kubbede Kalan Hoş Sada*, haz. İnci Enginün, Atlas Kitabevi.
- ADIVAR H. E., Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Mehmet Asım (1980) *İzmir'den Bursa'ya*, 2. baskı, Atlas Kitabevi, Serbest Matbaası, İstanbul.

- AKA GÜNDÜZ (1943) *Bir Şoförün Gizli Defteri*, Remzi Kitabevi, Güven Basımevi, İstanbul.
- AKA GÜNDÜZ (1930) *Gazinin Gizli Ordusu*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul.
- AKA GÜNDÜZ (1945) *Sansaros*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- AKA GÜNDÜZ (1990) *Dikmen Yıldızı*, 5. baskı, Toker Yayınları, İstanbul.
- AKKILIÇ, Y. (1997) *Kurtuluş Savaşında Bursa*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı, Bursa.
- ATATÜRK, M.K. (1987) *Nutuk*, C 2, 2. baskı, T.T.K. Basımevi, Ankara.
- Atatürk Devri Türk Edebiyatı* (1981) haz. Mehmet Kaplan - İnci Enginün-Zeynep Kerman-Necat Birinci - Abdullah Uçman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BAYDAR, M (1968) *Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları*, Menteşe Kitabevi, İstanbul.
- BEYATLI, Y. K. (1992) *Eğil Dağlar*, 4. baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti, Özal Matbaası.
- BUĞRA, T. (2000) *Küçük Ağa*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Cumhuriyetten Yarına Bursa Şiirleri* (1997) haz. Nahit Kayabaşı, Bursa Ticaret Borsası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 21.
- ÇOKUM, S. (1993) *Ağustos Başağı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal I* (1992) haz. Mehmet Kaplan- İnci Enginün- Birol Emil-Necat Birinci-Abdullah Uçman, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- EĞİLMEZ, M.Ş. (1981) *Millî Mücadelede Bursa*, haz. İhsan Ilgar, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- ENGİNÜN, İ. (1987) "Çanakkale Savaşı'nın Edebiyata Aksı", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, S 2,1986, T.T.K. Basımevi, İstanbul, s.121-122.
- ERSOY, M.A. (1987) "Bülbül", *Safahat*, haz. M. Ertuğrul Düzdağ, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 435- 436.
- GÜNTEKİN, R. N.(1990) "Tehdit", *Sönmüş Yıldızlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s.109-116.
- KARAOŞMANOĞLU, Y.K. (1932) *Yaban*, Milliyet Matbaası, İstanbul.
- KARAOŞMANOĞLU, Y.K. (1986) *Vatan Yolunda*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KARATAL, T. (1943) *Uludağ (Bursa Halkevi Mecmuası)*, Nisan 1943, S 58.

- KEMAL TAHİR (1965) *Yorgun Savaşçı*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- NARAÇÇIOĞLU, C. (1340) *Bursa Vilâyetinde Yunan Fecayii*, Bursa Matbaası, Vilâyet.
- PEYAMİ SAFA (2000) *Sözde Kızlar*, 23.baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- SELÇUK, İ. (1993) *Yüzbaşı Selahattin'in Romanı I-II*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.
- SEVİM BÜKE (Müfide Ferit Tek), "Edirne'den Bursa'ya 2", *Türk Yurdu*, Mayıs, 1329, Yıl 3, S 5.
- TANRIÖVER, H. S. (1987) "Bursa'nın Geri Alınması", *Dağ Yolu 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 100 Temel Eser Dizisi 130, Sevinç Matbaası, Ankara.
- TONAK H. (1999) "Zehra Budunç; Bağımsızlık ve Çağdaşlık Savaşımında Bir Kadının Yaşamından Düşsel Kesitler", *Bursa Defteri*, S. 1, 1999, s. 84- 93.
- UĞURALP, E. (1939) "8 Temmuz'dan 11 Eylül'e", *Uludağ (Bursa Halkevi Mecmuası)*, Eylül 1939, S 23, s. 6-7.
- YÜCEER, S. (2001) *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, T.C. Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bursa.
- YÜCEER, S. (2005) *Tanıkların Anlatılarıyla Bursa Tarihi (Sözlü Tarih Arşivi 1919- 1938)*, T.C. Uludağ Üniversitesi Kent Tarihi ve Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bursa.